

VÖLGYESI LEVENTE

Plébánosválasztás és más kegyúri kérdések, valamint a lelkiismereti és vallásszabadság érvényesülése a kora újkori magyar városok jogéletében

Az egyház teljes szabadságát, az állam és az egyház elválasztását, a világi hatalom befolyásának mentességét minden időszakban érdemes vizsgálni. Tekintettel arra, hogy az állam polgárai, valamint az egyház hívei között – még egy szekularizálódó korszakban is – átfedések vannak, hiszen az állam polgárai azok, akik vagy gyakorolják intézményes keretek között vallásukat vagy sem, az állam minden korszakban érdekelt a vallásgyakorlás szabályozásában és felügyeletében. A jelenlegi tanulmányban tárgyalt időszak a 18. század és az azt megelőző, illetve követő néhány évtized, ez az időszak még vitathatatlanul a népegyház¹ kora, így az összefonódás természetes, hiszen a vallásgyakorlás a mindennapi élet része volt.

A kegyúri jogról országos szabályozás nem született a most tárgyalandó korszakban.² A kegyúri jogot privilégiumlevelek tartalmazták, így aztán ahány város, annyfajta szabályozás volt a jellemző. Probléma főleg akkor lépett fel, amikor egyes városok felett a kegyúri jogot – tekintettel az ősi gyakorlatra – protestáns többségű városvezetés is gyakorolni akarta.

Nyugat-Európa meghatározó régióiban úgy keletkezett a kegyúri jog, hogy a város épített egy egyházi ingatlant vagy alapított egy egyházi intézményt, így annak a területnek a földesuraként ellátta az egyház feletti felügyeletet és gondoskodást (Eigenkirche, magánegyház rendszer). Ez Magyarországon jellemzően nem így történt. Szent István korában csak a főkegyúri jog volt ismeretes, bár ezt az elnevezést csak Luxemburgi Zsigmond király honosította meg a Konstanzi Zsinaton.³ Innen származtatható a kegyúri jog. Amikor egy város királyi privilégiumot nyert, ezzel egyidőben a kegyúri jogot is elnyerte. Tehát az egyházszervezői jogkör a királyi főkegyúri jogból eredeztethető. Ez-

¹ Rövid meghatározása: társadalommal szorosan összefonódott kereszténység; TOMKA FERENC: *A misszió és új evangelizáció*. In: Vigilia 2007/2. (<http://www.vigilia.hu/regihonlap/2007/2/tomka.htm> – utolsó letöltés: 2013.05.18.)

² Az első törvényi szintű szabályozás a fővárosi törvényben történt: 1930. évi 18. tc. 33. §

³ <http://lexikon.katolikus.hu/F/f%C5%91kegy%C3%BAri%20jog.html>; <http://lexikon.katolikus.hu/K/kegyuras%C3%A1g.html> (utolsó letöltés: 2013.05.18.)

zel a város nemcsak a vármegyétől vált önállóvá, hanem egyben önálló plébánia alapítására is sor került, amelynek az igazgatása feletti felügyelet a város kezébe kerül. Ez a kegyúri jog.⁴

A városok szabadsága szempontjából fontos volt az egyházi önállóság. Ez először abban állt, hogy a városi közösség a plébánosát, illetve lelkészét maga választotta meg.⁵

Tekintettel arra, hogy az 1917-es Egyházi Törvénykönyv az előző korszakok joggyakorlatát és jogszabályait kompilálta, meghatározásaiból⁶ kiindulhatunk akkor, amikor a kegyúri jogot az egyház szemszögéből kívánjuk megismerni. A kegyúri jog bizonyos terhekkel kapcsolatos kiváltságok összessége, amelyeket az egyház, templomok, kápolnák, javadalmak katolikus alapítóinak és azok jogutódainak enged.

A kegyúri jog lehet:

- a) dologi: amely bizonyos dolgokhoz, földbirtokhoz van kötve,
- b) személyi: egyenesen valamely személyt illet meg, függetlenül a dologi birtoktól.

A kegyúri jog megszerzése:

- a) eredeti szerzőmód: adomány, alapítás, templom- vagy plébániaépítés; kiváltság; emberemlékezetet meghaladó elbirtoklás,
- b) származékos szerzőmód.

A kegyúri jogot két részre oszthatjuk forrását tekintve:

- a) királyi jog: a királytól származtatják a szabad királyi városok,
- b) magán kegyuraság: dologi jogalapja van, a birtoklás pusztán ténye alapján állnak fenn a kegyúri jogok. Ilyenek a mezővárosok.

Jól reprezentálja egy város szabadságát az egyházi javadalom betöltésének elnyerése. Sokszor egy közösség erre törekszik legelőször.

A városi plébániákat kivették az esperesi ellenőrzés alól, s egyenesen a püspök alá tartoztak.⁷ Gárdonyi Albert szerint a szentszéki pereket is a püspök helyett a szabad királyi városokban a plébános látta el, de ezt más források nem támasztják alá. A Trienti Zsinat 1563. november 11-én tartott 24. ülése egyértelműen elvetette azt a káros gyakorlatot, miszerint a megyéspüspökön kívül más is gyakorolhatja elsőfokú bírósági hatáskört az egyházban.⁸

Győrben az 1743. január 30-i egyezség a káptalan és a város között úgy rendelkezett, hogy ha a város elnyeri a szabad királyi státuszt, akkor a káptalan tagjaiból válasz-

⁴ TIMON ÁKOS: *A párbér Magyarországon*. Budapest 1908. 374–375. pp.

⁵ WENCZEL GUSZTÁV: *Magyarország városai és városjogai*. Budapest 1877. 14. p.

⁶ CIC1917. 1448. kánon

⁷ GÁRDONYI ALBERT: *A városi plébániák kiváltságos jogállása a középkorban*. In: Károlyi Emlékkönyv, Budapest 1933. 163–182. pp.

⁸ DENZINGER, HEINRICH – HÜNERMANN, PETER: *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Budapest 2004. 1812. pont

szon plébánost, és gondoskodik az eltartásáról.⁹ Sopron a városi plébánia mellett kegyúr volt a szomszédos falvakban is: Ágfalva, Bánfalva, Harka, Klimpa, Kópháza. Ezek viszont nem városi kegyuraságok voltak, hanem a földesúri hatalomból fakadtak. Jellemző volt, hogy a püspöki városokban nem a polgárság, hanem a püspök állította a plébánost: Vác, Nyitra, Nagyvárad, Eger, Kalocsa, Csanád, Győr (amíg nem lett szabad királyi város).

Jelentősebb városaink az alábbi időpontokban nyerték vissza – a török megszállást követően – a kegyúri jogot: Debrecen (1693. április 11.), Székesfehérvár, Pest, Buda (1703. október 23.), Szeged (1719. május 21.), Esztergom (1725. február 20.), Győr (1743. március 6.), Zombor (1749. február 17.), Temesvár (1781. december 21.). Egyedül Debrecen esetében nem szerepelt a szabad plébánosválasztás joga, mert ott nem volt ekkor katolikus plébánia.

A kegyuraság jogokkal és kötelezettségekkel egyaránt járt. A kegyúri jogok:

- a) a plébános bemutatásának joga, esetleg autonóm megválasztása,
- b) a kegyúri tisztelet megnyilvánulásai: címerét elhelyezheti a templomban, előkelő helyen ülhet a templomban.

A plébános választást egyes városokban a választó polgárság, másutt (pl. Győr) a városi belső tanács végezte. 1843-ban az országgyűlésben már úgy szerepelt a javaslat, hogy ezt a jogot ne sajátítsa ki az egyébként is elitizálódott, egy-két család kezében lévő belső tanács, hanem a szélesebb néprétegeket felölelő közgyűlés hatáskörébe kerüljön.

A kegyúri jog a katolikusok számára lett adományozva. Attól kezdve, hogy egyes városokban a protestáns felekezetekhez tartozók jelentős vezető szerephez jutottak, a kegyúri jog gyakorlása nehézségekbe ütközött. Az egyházjog szerint vagyoni juttatások esetén nem lehetett kifogást emelni, de a plébános választása az egyházi feladatkör ellátásának bizonyult, amerre csak annak volt jogképessége, aki maga is katolikus. Ebben az esetben – pl. protestáns magánföldesúrnál – annak legközelebbi katolikus rokona viselte ezt a jogot, ennek híján pedig a fiscus. Ha a földesúr áttért vagy a birtok katolikus kézbe került, a jogosítvány feléledt.

A szabad királyi városokban a kegyúri jogot a királytól származtatták. Ezt a jogot csak katolikus tanácsnok gyakorolhatta, viszont a kegyúri terhekhez is csak katolikus személynek kellett hozzájárulnia.

Zomborban a város kisebbik része katolikus, nagyobbik része ortodox keresztény volt. Az 1749. február 17-én kelt királyi privilégiumlevél előírta, hogy a városban a kegyúri jogokat és kötelezettségeket kizárólagosan a katolikus polgárok birtokolják. Viszont a kiváltságlevelét azt is megállapította, hogy az ortodox papokat az ortodox lakosság szabadon megválaszthatja. Így biztosítva volt mindkét felekezet autonómiája.

Besztercebányán nem volt világos, hogy csak katolikusok gyakorolhatták a kegyúri jogokat. Ezért ezt mondta ki a 6481/1818. május 27-én kelt és számú kancellári rendelet. Előzményként fontos tudni, hogy 1648-1776 között a jezsuiták látták el a plébániát. A rend feloszlata után üres maradt a plébánia. A 6190/1776. december 17-i helytartó-

⁹ Győri Egyházmegyei Levéltár Th. XVIII. 2806-8.; Győri Egyházmegyei Káptalani Levéltár Th. XVIII. 2814.

tanácsi rendelet a városnak adta át a kegyúri jogot. A választó polgárság katolikus tagjai meg is választották a plébánost. A szék üresedése után 1799-ben már a protestánsok is megjelentek a választáson, de nem szavaztak. Csak ezért rendelte el a protestáns városbíró a jelenlétet, hogy emeljék az ünnepélyességét a választásnak. 1816-ban megürült a plébánia, s ekkor 30 katolikus és 26 protestáns választó polgár is szavazott. Ezt a választást az egyházmegye nem hagyta jóvá.

A kegyúri kötelezettségek a jogosultságok mellett legalább olyannyira fontosak:

- a) felügyelet a javadalomra, amelynél fogva figyelmeztetniük kellett az ordináriust, amennyiben a javadalom vagyonát veszélyben látták, de a kezelésébe nem avatkozhattak bele,
- b) a kegyúri épület javítása, vagy újraképzése, ha a kegyuraság építés címén keletkezett, és nincs más, akit erre kötelezni lehetne. Ha adományozás címén keletkezett a kegyúri jog, kötelező volt a megfogyatkozott javadalmat kiegészítenie.

A városokban a kegyurak és a hívek egybeestek, hiszen a kegyúr nem egy személy volt, hanem a városi lakosok együttesen. Így a kegyúr adománya és a hívek által adott párbér egybeesett, a két plébániai teher azonos volt. A városi plébános azért is élt jobban, mint a falusi, mert a városi teljes egészében megkapta a tizedet, amíg vidéken ez a püspökhöz került. A városi törzsvagyonból kellett a kegyúri kötelezettségeket teljesíteni.¹⁰ A városi törzsvagyon állt: városi ingatlanok, királyi kisebb haszonvételek (kocsmáltatás, húsvágás, vásártartás és vámjog).

A fenti bevezető után érdemes példákat is vennünk, hogy miként alakult a kegyuraság az egyes városokban a feudális korban.

Budán és Pesten a kegyúri jog IV. Béla 1244. évi kiváltságlevelén alapult: szabadon választhattak plébánost, ha az egyházuk megüresedett, a plébános pedig nem állíthatott helyetteseket a város akarata ellenére. Az 1703. évi kiváltságlevelével mindezt megerősítették. Pesten a városi tanács gyakorolta ezt a jogot, bár a választó polgárság beleszólást szeretett volna kapni, de a tanács nem engedett: „Minthogy a lelkészek választása és kinevezése a királyi kiváltságlevelében világosan a tanácsnak tulajdonított egyházkegyúri jogon alapszik, s e szerint a tanácsot kizárólag illeti, jogairól a tanácsnak lemondani, azokat megosztani vagy átruházni, szabadságában nem áll, nyilatkozó választott polgárság kívánsága nem teljesíthető.”¹¹

A pesti egyházi személyzet 1791-ben az alábbiakból állott: templomgondviselő, belvárosi, józsefvárosi, terézvárosi plébános, német és magyar kántor, zenekari igazgató, basszista, két instrumentalista, négy zenész, két énekes fiú, egy orgonator.

A budai egyházi alkalmazottak 1848-ban: vári lelkész és két káplán, egy vízivárosi lelkész és három káplán, egy újvidéki lelkész és egy káplán, egy rácvárosi lelkész és három káplán, egy krisztinavárosi lelkész és egy káplán, egy újlaki templomgondnok, egy vári egyházi zeneigazgató és tíz zenész, két énekes, egy vízivárosi zenekarigazgató és két énekes.

¹⁰ 28.873/1799. október 8-án kelt helytartótanácsi rendelet

¹¹ Pest szabad királyi város tanácsának 18.960/1845. számú határozata

Esztergom az 1514. évi 3. tc. szerint személynöki városként lett szabad királyi város. A török uralom alóli felszabadulást követően 1708. február 18-án kapott privilégiumot, majd 1725. február 20-án ezt megerősítették. A szabad plébánosválasztás joga benne volt a privilégiumlevélben. A vízivárosi és a Szent György plébánia (alapítva: 1800) a primás kegyurasága alatt volt, a város a Péter és Pál templom felett látott el kegyúri jogokat. A város javadalmat adott a plébánosnak, a káplánoknak, a sekrestyésnek, a kántornak, másodkántornak és támogatta az énekkar működését. Tehát Esztergomban megfigyelhető a kegyúri jogosítvány megosztottsága.

1334-ben Károly Róbert privilegizálta Gyöngyös települést, de szabad királyi város soha nem lett. Kiemelte viszont a földesúri hatalom alól, bíróját maga választhatta, nagyjából a budai polgárok jogait adományozta neki. Plébánosválasztásról nem esett szó. Két plébánia volt: az egyikben a város gyakorolta a plébánosválasztást, a másikat a ferencesek tartották fenn, így ott a plébános kérdése fel sem merülhetett.

Győr a kanonokok közül választott plébánost. A városi plébánia egyben a püspöki székesegyház, ezért erről a városnak nem kellett gondoskodnia, a plébános pedig egyben kanonok is, így a kanonoki házában lakott, tehát lakhatásáról sem kellett gondoskodni. Itt is megfigyelhető, hogy a választó polgárság helyett a városi belső tanácsé a választás joga a privilégiumlevél értelmében.

Jászberény esetében a város kegyurasága az 1512. évi privilégiumlevélen nyugodott. Ezt 1545. május 6-án megerősítették.¹² Ez a kiváltság azt takarta, hogy a plébános személyével kapcsolatosan bemutatási joguk keletkezett. A megválasztottat a püspök hagyta jóvá.

Szeged kegyúri jogosítványait Mátyás király erősítette meg 1459-ben. A város az 1715. évi 107. tc-vel lett szabad királyi város, eddig is, de ettől kezdve sui generis gyakorolta a plébánosválasztás jogát. A török kiűzése után szerzetesek látták el a plébániai szolgálatot, így nem volt lehetőség a kegyúri jog gyakorlására, amelyet később a püspök sem akart figyelembe venni. De 1710-ben a város bemutatta a mátyási privilégiumlevelet, amelyet a püspök tudomásul vett, s lemondott a szegedi templomok vezetőinek kinevezéséről. 1629-ben a nagyszombati zsinat határozata értelmében a szegedi plébánia exempt plébánia lett, és az esztergomi érseknek rendelték alá. Amikor 1717-ben a csanádi püspök elmozdította a város által megválasztott plébánost, a primás visszahelelyezte. A XVIII. század első felében a város állította helyre a városi templomokat. 1789-ben a város tanács beleegyezését adta, hogy a városi plébániát három új plébániára osszák fel egyházi kezdeményezésre.¹³

Ahogy Magyarországon sohasem volt egynemzetiségű ország, ugyanúgy egyvallású sem volt soha, még a latin rítusú római kereszténység hegemoniájának idején sem. Földrajzi elhelyezkedése folytán a keleti kereszténység¹⁴ és az iszlám jelenléte könnyen magyarázható, a magyar uralkodók toleráns politikájának következtében a zsidóság megtelepedése is kezdetektől fogva megfigyelhető.

¹² Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Jászberény városi levéltár 82. szám alatt

¹³ CSIZMADIA ANDOR: *A magyar városok kegyurasága*. Győr 1937. I. p., 5. p., 7–11. pp. 13. p., 14. p., 17–20. pp., 23–26. pp., 44. p., 45. p., 57–60. pp., 72. p., 73. p., 77. p., 94. p., 107. p., 109. p.

¹⁴ SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története I.* Budapest 1987. 393. p.

A hitújítás a városokban erőteljesen érezte hatását, amíg a németajkú városokban az evangélikus, addig a magyar lakosság körében a református vallás terjedt. A városok mindig híresek voltak királyhűségükről, így a katolikusok számbeli fölénye sok város esetében természetes. Ezt a tendenciát erősítette az a tény is, hogy a törököktől visszafoglalt területek esetében a városi kiváltságlevelekben az uralkodó előírta, hogy az adott városban kizárólag német anyanyelvű katolikus vallású személyek telepedhetnek meg.

Az elkövetkezendőkben olyan városokat veszünk szemügyre, ahol vallási téren, illetve a város és a vallásfelekezetek közötti együttműködés jellemző példáival találkozhatunk.

Az első megvizsgálandó település Kassa, amely a Rákóczi-szabadságharc alatt, nagyjából külső kényszersztől mentesen, szabadon alakíthatta ki a felekezetekkel kapcsolatos szabályozását. Ezt II. Rákóczi Ferenc fejedelem személye garantálta, hiszen történeti tény, hogy a vallásháborúkkal terhelt XVII. század után a Rákóczi-szabadságharc az egyik első olyan felkelés, amely vallási színezettel nem rendelkezett, a különböző felekezetekben élő személyeket tudta zászlaja alatt egyesíteni. Megállapítható, hogy a három legnagyobb Magyarországon leginkább elterjedt keresztény felekezet terén Kassa az egyenjogúságot hirdette a városlakók számára is. 1704-ben például december 19-én az evangélikus gyülekezet maga választhatta meg főlelkészét, a *pastor primariust*, minden bemutatási vagy hatósági jóváhagyást előíró kötelezettség nélkül.¹⁵

Az 1705. évi tisztújításon – ismereteink szerint első ízben – úgy állt fel a városi tanács, hogy tizenkét tagjából négy-négy fő katolikus, evangélikus, illetve református vallású lett. Így a tanács összetételében egyenlő arányban érvényesültek a bevett vallások képviselői. A választó közösség összetételét tekintve a három vallásfelekezet hívei szintén egyenlő arányban kaptak helyet. A városbíró a katolikus hitű Györi Ferenc lett, amíg a szószóló az evangélikus Vancsay István. Az igazán nagy szenzáció 1706. január 10-én köszöntött be, amikor a nép szószólója Ónodi János református ember lett. Ezzel egyszer s mindenkorra deklarálódott a három vallás egyenjogúsága.

A vallásgyakorlás zavartalansága érdekében is történtek lépések. Az 1705. évi szécsényi rendi gyűlés értelmében november 20-án az evangélikusok megkapták az ún. windisch (szlovák) templomot, ahol az első istentiszteletet november 29-én tartották. 1706. január 9-én a reformátusok is imaházhoz jutottak, az orsolyita nővérek templomát kapták meg erre a célra. 1709-ben Rákóczi két egymás mellett álló polgári házat vásárolt a volt tulajdonosok örököseitől és azokat az orsolyita nővérek számára átadta. Ezzel végeredményben kártalanítani igyekezett az ingatlanban hiányt szenvedő rendet.¹⁶

Az 1711. esztendő követően Kassán a soproni 1681. évi 25. és 26. tc., valamint a pozsonyi országgyűlés 1687. évi 21. tc. alapján a vallásgyakorlat a három egyház számára engedélyezett maradt. Ezek a rendelkezések viszont nem biztosították a megszerzett ingatlanok zavartalan birtoklását, így azok az ingatlanok, amelyek valamikor a katolikus egyház tulajdonát képezték, visszakerültek katolikus egyházi tulajdonba és

¹⁵ Ekkor Sartorius Éliás lelkész személyében német nemzetiségű főlelkész került az evangélikus gyülekezet élére (vö. KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES: *Rákóczi tükrök – Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról*. Budapest, 1973. 516. p.)

¹⁶ KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES: *Rákóczi tükrök – Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról*. Budapest, 1973. 517. p., 519. p.

használatba. Kassán 1711. október 18-án Leffenholz tábornok elvette a reformátusok templomát és visszaadta az Orsolyita Rendnek. Utóbb a császári udvar leiratot intézett a főispánnak, hogy a vallási ügyeket a Rákóczi-éra előttiak szerint kell rendezni. Ekkor vették el az evangélikusoktól is a szlovák templomot és adták vissza a katolikusoknak. Ekkor az evangélikus gyülekezet igen méltatlan helyzetbe került, mivel a szabad ég alatt kellett az istentiszteleteiket tartaniuk. Ennek az volt az oka, hogy a régi imaházuk a város 1706-os ostroma alatt elpusztult.

Az 1712-es városi tisztújítás zavartalan körülmények között zajlott le, de a császári kamara utólag nem fogadta el a választás eredményét. A nem katolikus tagoknak le kellett mondaniuk és helyüket katolikus polgárokkal kellett betölteni. Ez a rendelkezés azért is igen sérelmes volt, mert a császári parancs szerint a Thököly-korszakot követő, de a Rákóczi-kort megelőző állapotot kellett visszaállítani, amikor pedig evangélikus vallású tanácsosai is voltak Kassának. Az önkény jellemzője, hogy Meixner császári megbízott - ragaszkodván a szín katolikus összetételhez – akaratát képes volt ráerőltetni a város lakosságára.

Kecskemét városa szintén egyértelműen a vallási tolerancia színhelye volt. Természetesen ezt a kijelentésünket annyiban korrigálnunk kell, hogy csupán – bár ez vizsgálendő korszakunkban jelentős vívmány – a bevett vallásokra vonatkozik. A katolikus és református vallásúak a legnagyobb egyetértésben és együttműködésben éltek, arányuk a 17. századtól kezdve fele – fele, ez a számarány a 19. századra mozdul el a katolikusok javára, akik ekkor a lakosság 65,4 %-át alkották már. Az evangélikus vallásúak számaránya elhanyagolható, ezért az ő ügyük nem került elő gyakran a városi iratok vizsgálatakor. A városi hivatalokban is kényesen ügyeltek arra, hogy a két felekezethez tartozók azonos arányban töltsék be az állásokat.¹⁷

A következő két esemény is a felekezet közötti szolidaritást jellemzi. Az 1659. évi 13. törvénycikk a törökösségre halálbüntetést rendelt. Koháry István földesúr a református felekezet vezetőit úriszéke elé idézte, mert az új templom építése tárgyában a református gyülekezet követeket küldött az akkor a területet megszállva és ellenőrzés alatt tartó török hatósághoz Isztambulba. A felekezet vezetőinek érdekében pater Kecskeméti Gellért ferences előljáró, mint a római katolikus parókia adminisztrátora, több katolikus előljáróval együtt közbenjárt a földesúrnál a vád ejtése érdekében. 1690-ben pedig Thököly kurucai hurcolták el a ferences előljárót a városból. Ekkor a protestáns lakosok eredtek az emberrablók nyomába, és kisebb ütközet után kiszabadították, majd a városba visszavitték a ferences atyát.¹⁸

A békés együttélés említésénél a mi szempontunkból fontosabb azon rendelkezések áttekintése, amelyeket a városi tanács hozott az egyházzal kapcsolatosan. A vallási egyenjogúságot példázza az az 1819. évi eset, amikor az evangélikus egyház fordult a városi előljárósághoz, hogy egyházi építkezéshez téglaegetés iránt engedélyt kérjenek. Természetesen az engedélyt megkapták, de itt inkább az engedély indokolása tartalmazza számunkra a lényegi elemet: „annak (ti. a téglának) égettetése nekik úgy, mint más

¹⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: *Kecskemét gazdasága és társadalma a polgári forradalom előtt*. Kecskemét, 1991. 79. p.

¹⁸ HORNYIK JÁNOS: *Kecskemét város története I.*, Kecskemét 1860. 83. p.

ekklésiáknak is, megengedtetik”.¹⁹ Ez a rendelkezés is egyértelműen utal a bevett felekezetek egyenjogúságára.

Ebben az évben jelentős tűz pusztított a városban, április 2-án. A városi óraverő harang, valamint a katolikus templom haragjai egyaránt megolvadtak a tűzben. A katolikus egyház és a város egyezséget kötöttek, amelyben provizórikus jelleggel, hogy ameddig a város saját harangtornyot nem épít, addig e városi feladatot is a katolikus templom és annak új harangja látja el.²⁰ Ez a megállapodás jelzi annak a mai világban is fellelhető törekvésnek a magvát, miszerint közfeladatot egyházi szervezet is elláthasson.

A fenti példánál is lényegesebbek és gyakoribbak azok a rendelkezések, amikor valláserkölcsi kérdésekben a világi hatóság tett jelentős és normatív lépéseket. 1830. november 9-én erősítette meg a városi tanács azt a régen bevett szokást, hogy minden egyes tisztviselőnek kötelessége valamelyik templomban hivatalba lépésekor esküt tennie. Főleg a katolikus egyház kérésére szerepel nagyon gyakran a tanácsülési jegyzőkönyvekben a vásár- és ünnepnapok megszentelésének kérdése, az ünneptörök megbüntetése. Már 1738. február 24-én a városi tanács rendeletben szabályozta, hogy az egyházi ünnepeken tilos a fuvarozás, délután négy óráig nem szabad a városba kocsival behajtani. Aki a szőlőben kapál vagy a határban szánt, arat, azt meg fogják büntetni.²¹ Egy keltezetlen, de a korszakra datálható szabályrendelet pedig az ünnepek és vasárnapok megtartása érdekében a reformátusokat és az evangélikusokat utasította arra, hogy ezen a napon tartózkodjanak a mezei és a házimunkától.²² 1772-ben a tanács előírta, hogy ünnepnapokon éjféltől a következő éjfélig tilos „a gazdagság gyarapítására való munka”, valamint a szekerek csak üresen járhattak, illetve olyanok, amelyek a konyhára való eleséget szállították.²³ A munka mellett a szórakozás keretei is szabályozást nyertek. A kocsmáknak ünnepnapokon reggeltől egészen az ünnepnapot követő munkanap reggeléig sem bort, sem pálinkát nem volt szabad mémiük.²⁴ A fenti rendelkezéseket a városnak újra és újra meg kell ismételnie. 1818-ban a városi tanács – hivatkozva az úri-szék leiratára – megállapította, hogy az ünneptörök vagy 12 forintot fizetnek a város tűzikasszájába, vagy pedig 12 pálca büntetést kell, hogy elszenvedjenek bűnükért.²⁵ 1824-ben maga a plébános, Seres Pál kénytelen panaszkodni a tanácsnál. Jelen esetben egy Parrag nevű „materialista” a panaszlott, aki üzletét a katolikus ünnepeken is nyitva tartotta. Az illető makacssága egyébként igen meglepő, hiszen csak ideiglenes letelepedési engedéllyel rendelkezett. A városi tanács meg is fenyegette, hogy amennyiben bűnös szokásával nem hagy fel, a város ki fogja taszítani kebeléből, s mehet, amerre lát.

¹⁹ Bács-Kiskun Megyei Levéltár (továbbiakban: BKML) IV. 1504. h/2. 303. p.

²⁰ BKML IV. 1504. h/2. 305–306. pp.

²¹ BKML IV. 1504. b/76. 495–497. pp. Balla János másolata az 1737–1742. évi tanácsülési jegyzőkönyv 38. lapjáról. A levéltári anyagot a II. Világháború folyamán Szentlőrincre szállították, ahol minden bizonnyal az épülettel együtt elpusztult. (Iványosi-Szabó i.m. 4. oldal) Ezért az iratoknak csupán XIX. századi átiratai, kivonatai maradtak meg a levéltár birtokában. A „b” jelzet így mindig Balla János másolatait jelöli.

²² BKML IV. 1504. b/76. 495. p. Balla János másolata az 1718–1727. évi tanácsülési jegyzőkönyv 100. lapjáról.

²³ BKML IV. 1504. h/2. Az egykori jegyzőkönyvek alapján készült másolat. 22–23. pp.

²⁴ BKML IV. 1504. b/76. 497. p. Balla János kivonata az 1737–1742. évi tanácsü. jegyzőkönyv 63. lapjáról.

²⁵ BKML IV. 1504. h/2. 263. p.

Ezzel kapcsolatban a város részletes rendeletet bocsátott ki:

- 1) Aki katolikus ünnepen a boltját kinyitja, először 6, majd 12 forintra büntetik, végül harmadik alkalommal megfosztják a bolt üzemeltetési jogától. Azért kivételekkel is lehet találkozni: olyan bolt, amelynek a bejárata az udvarról nyílik, az utcára nyíló ajtaja zárva van, s olyan közszükségleti cikkeket árul, amelyeket a tanyai lakosok a nyári hónapokban csak az ünnepeken tudnak beszerezni, mert más napokon nincs módjuk a városba bejönni, engedélyezettek.
- 2) Aki megterhelt szekérrel jár az ünnep napnyugtájáig a városban, szintén szankcionálják. A szekérét behajtják a városháza udvarára, s addig nem is adják ki, ameddig annyiszor 6 forintot nem fizet, ahányadszor ezt a cselekményt elkövette. Aki ünnepnapon szárazmalomban öröltet, szintén 6 forint büntetést fizet. Menteseül, aki hosszú ünnep alkalmával kenyérhiányban szenved, de ekkor is csak az esti harangzás után szabad öröltetni.
- 3) Ünnepeken reggel a nyolc óra előtt negyed órával, dobszóra, a piacot el kell hagynia a kofáknak. Aki nyolc óra után ott marad, annak vagy az áruját kell eldobozni vagy árestomba kell vetni őt.

Ezt az iratot – az ügy megnyugtató rendezésének tanújaként – a plébános is megkapta.²⁶

1833-ban és 1839-ban a plébános – ebben az időszakban Hoffmann János – ismét panaszkodni kénytelen. 1833-ban megújítják a piaci árusítással, a fuvarozással és az örletéssel kapcsolatos rendelkezéseket, a szankciók elismétlésének mellőzésével,²⁷ majd 1839-ben ki is bővítik: differenciálják az elkövetőket és büntetésüket a tettességük, illetve részességük viszonyában. Ha egy cseléd gazdája tudta nélkül hajt be megrakott kocsiával a városba, testi büntetést kap. Ha a gazda maga hajt, illetve a cseléd valószínűleg meg a cselekményt, de a gazda tudtával, akkor a gazda tartozik 6 váltóforint büntetést fizetni, hiszen a cseléd csupán az ő utasítását követte. A többi rendelkezés az előbbi évek rendeleteinek megismétlése, ezért ismertetése jelen íráshoz új információt nem szolgálhatna.²⁸ Ebben az évben – 1839-ben – több statútumot is összefoglalt egy szabályrendelet alatt a város, itt az előző, ünnepnapokra vonatkozó rendelkezéseit, újra megismételte, ezzel is nyomatékot adva annak.²⁹ Lehetséges, hogy a városlakók egy része ennyire nem tartotta volna tiszteletben mások vallási és lelkiismereti érzéseit?

Az emberek számára igen megrázó, de nagy fontosságú eseménye a temetések. Nem csak azért, mert szakrális jelleget kölcsönöznek neki, s nem csak ezért, mert ezeken az eseményeken vehetnek búcsút elhunyt szeretteiktől, hanem azért is, mert az anyakönyvezés, amely 1895. október 1-jéig az egyház kezében volt, a nyilvántartás megbízhatósága, a közhitelességbe vetett bizalom is megkövetelte, hogy minden temetés az egyház

²⁶ BKML IV. 1504. h/2. 344–348. pp.

²⁷ BKML IV. 1504. h/2. 463–465. pp.

²⁸ BKML IV. 1504. h/2. 470–473. pp.

²⁹ BKML IV. 1504. h/2. 473–474. pp.

intézményrendszereiben folyjon, ezzel a halál ténye regisztrálható legyen, ahogyan a születés, keresztelezés, házasságkötés is.

Az egyház itt szintén a városi joghatóság segítségére támaszkodott. 1807-ben és 1826-ban a város tanács kifejezetten megtiltotta, hogy bárkik is a pusztákon földeljék el halottaikat, bejelentés és egyházi szertartás nélkül. Ez főleg a tanyai világban igen elterjedt volt, annak ellenére, hogy tilalmazott.³⁰

Az erkölcsök is sokszor igen szabadosak Kecskemét városában, amely a vallás-erkölcsi alapokon nyugvó egyházfelekezeteket, illetve a konzervatív lakosságot súlyosan megbotránkoztatták. Ezekkel kapcsolatosan is jelentős lépéseket igyekezett tenni a városi tanács. 1767. április 22-én szabályozást nyert az ünnepi mulatozás rendje, az alábbiak szerint: „Minthogy az ifjú legényeknek a felseződült lányokkal kivált ünnepnapokon üzni szokott játékaiból sok gyalázatosságok következnek, tizedesek, utcai kapitányok és polgárok utasítottak, hogy az ilyen összejövetelekre szigorúan vigyázzanak, előforduló eseteket a főbírónak azonnal jelentsék be. A kapukban kártyázni, pipázni és ott hivalkodni szokott gyűlevész népet börtönbe hajtásák.”³¹ A már említett 1772-es protocollum is jelentős szabályokat tartalmaz. A lakodalmak legfeljebb egy naposak lehetnek. A muzsika az ebéd idejétől egészen este nyolc óráig szólhat. A muzsikások bére nem haladhatja meg a tisztességes napszámos bérét. „A hujálkodás, utcákon és házaknál gyakorolni szokott illetlenségek eltávoztassanak.” A mestervizsga utáni lakoma is a fenti mértékben folyhat, „a mesterlegények vendégségeiből a tánczra egybegyűleni szokott aszszonyi és leányi személyek éppen kitiltatnak.” Aki előbbieket megszegi, árestommal kell büntetni, másodszor súlyosabb, de a forrás által nem tisztázott fajtájú és mértékű büntetéssel kell sújtani.³² 1783. január 31-én a tanács ismét kénytelen foglalkozni erkölcsi ügyekkel. A város tanács jegyzőkönyvében megállapította, hogy már megint elszabadult az erkölcstelenség, főleg az éretlen ifjak kurjongatnak akkor, amikor az ágybavitel elnevezésű népszokás került sorra a lakodalom során. Az erkölcsi lazaság elkerülése érdekében a tanács azt is előírta, hogy lakodalmi ünnepséget harmadnapra átvenni nem lehetett.³³

Részletesebb szabályozás készült az 1794. évben, amely a közerkölccsel össze nem egyeztethető cselekményeket szankcionálta. Aki káromkodott, pálca vagy vasra verés büntetést szenvedte el. A szóbeli vagy írásbeli becsületsértés tizenkét pálca büntetést vont maga után, vagy hat forintot kellett fizetni. Ebben az esetben harmada a sértetté, harmada a tűzoltó, harmadik harmada pedig az árva alapba került. Az ünneptörő vagy két napi árestom, vagy hat pálca vagy egy forint megfizetésével bűnhődött. Aki házában rossz, fajtalan személyt tartott és azt be nem jelentette, vagy négy napi árestom vagy nyolc pálca vagy két forint büntetést kapott.³⁴

A XIX. században a város tovább folytatta a harcot – a vallási felekezetekkel együttműködve – az erkölcsi fertők felszámolására. 1817-ben Kecskemét város megtiltotta, hogy a kocsmák mellett bordélyházak jöjjenek létre. Ez a rendelkezés még nem

³⁰ BKML IV. 1504. h/2. 177. p., illetve az 1826. december 28-i tanácsülés jegyzőkönyve

³¹ BKML IV. 1504. b/76. 855. p. Balla János kivonata az 1761–1767. évi tanácsi jegyzőkönyv 362. lapjáról

³² BKML IV. 1504. h/2. Az egykori jegyzőkönyvek által készült másolat. 22–23. pp.

³³ BKML IV. 1504. a/2. Szilády Károly másolata az 1775–1783. évi jegyzőkönyvből. II. LXV.

³⁴ BKML IV. 1504. h/2. 145–146. pp.

tartalmazott a megszegőkre nézve jogkövetkezményeket.³⁵ Már 1818-ban a városi tanács kiegészítete rendeletét, amely a kocsmák mellett létrejött bordélyok felszámolását követelte. A felelősséget a rendelet a kocsmárosra hárította. Ha erkölcstelen személyeket eltűrt, eltilthatta a város a bor- és sörméréstől, s amellett, hogy az erkölcstelen perszónát a városból kitiltották, a kocsmáros költségére gyógyították ki az így egészségileg károsodott városlakó ügyfelet.³⁶

Újabb szabályozásra csak 1839-ben találunk példát. A tanács programjában szerepelt a közerkölcsök védelme érdekében, hogy a veszélyes elemeket fel kellett kutatni, a tanács elé kellett állítani, és el kellett ítélni őket. És kik ezek a személyek? Sokan éltek úgy a városban, hogy semmilyen foglalkozásuk sem volt, hanem nekik egyesek lakóhelyet béreltek, kocsmákban vagy magánházakban erkölcstelen életmódot folytattak.³⁷ 1844-ben a város tanácsa megújította és kibővítette a prostitúcióra vonatkozó rendeletet. Eszerint amely trágár személyek sétatérén vagy közhelyeken a közönség botrányára megjelentek, akkor őket a városházára kísérték és megbüntették.³⁸ 1846-ban a tanács kiegészítette és megújította a táncvigadalmak tartásával kapcsolatos korábbi rendeleteit: a Választott Község³⁹ jelzésére a Fürdőháznál, a Zrínyi kávéházban és a Síp vendéglőben a vasárnaponkénti erkölcs és szeméremrontó táncvigadalmakat betiltották.⁴⁰ Még ebben az évben megújították és kiegészítették a város lakosainak közerkölcsét védő rendeleteket. Ennek oka, hogy Hoffmann János plébános és Ensen Gyula több református főiskolai társával együtt a tanácshoz fordult, hogy a Zrínyi kávéház körüli személyeket, akik káromkodnak, szemérmetlenkednek, távolítsák el. A tanács válaszában ebben az esetben – talán az előterjesztők tekintélyétől is vezérelve – keményen lépett fel: akik az előbb körülírt tetteikkel nem hagytak fel, azok egy heti taligás közmunkára lettek szorítva. Akik pedig idegenek, csavargók, lézengők, tehát nem a város lakosai, kíséret mellett saját lakóhelyükre szenvedtek visszaüzetést.⁴¹

Visszatérve a szabad királyi városokhoz, Székesfehérváron habár a tanács – a kiváltságlevélre hivatkozva – minden nem katolikus felekezet betelepülését és természetesen iskoláját is tiltotta, a városban régóta lakó görögkeletiekkel ezt nem tudta megtenni. Nekik már a XVIII. században volt iskolájuk: 1770-ben romos állapotban volt, pedig három évvel korábban hozták rendbe. Az iskolában egy tanító működött, aki egyúttal kántor is volt. Az egyház jövedelméből 40 Ft fizetést kapott.⁴² A rác iskolához a Sárréten rét is tartozott, amelynek bevétele a fenntartást szolgáltatta.⁴³

³⁵ BKML IV. 1504. h/2. 252–253. pp.

³⁶ BKML IV. 1504. h/2. 253–254. pp.

³⁷ BKML IV. 1504. h/2. 470. p.

³⁸ BKML IV. 1504. h/2. 506. p.

³⁹ Az electa communitas megalakulásáról fennmaradt a jegyzőkönyv kivonata. A szerv 1795. november 15-én állt fel, a szabad királyi városoknál megszokott mintának megfelelően. A testület hatvan főből áll, több esetben ezt követően a városi tanáccsal közös ülésen hoznak határozatokat. BKML IV. 1504. b/76. 887–888. pp. Balla János kivonata az 1794–1796. évi tanácsi jegyzőkönyvek 267. lapjáról

⁴⁰ BKML IV. 1504. h/2. 515–516. pp.

⁴¹ BKML IV. 1504. h/2. 516–518. pp.

⁴² Fejér Megyei Levéltár Székesfehérvár városi levéltár (továbbiakban: FML Szfv. v.lt.) Corr. Buch 1770. nov. 21.

⁴³ FML Szfv. v.lt. Prot. sess. 1814. aug. 1. No 1151.

1797-ben kérték a helybeli illírek az iskolai célra vett ház utáni adómentességet. Ezt a Helytartótanács is engedélyezte. 1806-tól minden illír ház után 21 dénárt szedtek az iskola céljára. A hívek azonban még ezen összegen felül is adakoztak. 1845-ben már minden görögkeleti család járatta iskolába a gyermekét.⁴⁴ A tanítókat a görögkeleti iskolai kerületi felügyelő nevezte ki, a tanács iktatta be. A személyre a parochus és az esperes tett javaslatot a kerületi felügyelőnek. 1845-től az állásra a tanács állított három jelöltet.⁴⁵

Korszakunk végén, 1842-ben hallunk a zsidó tanítóról, akit a város – hibásan – a 4 Ft-os zselléri adó alá vetett. 1847-ben a helybeli zsidók – iskola céljára – házat vettek. A város az utána járó adót nekik is elengedte.⁴⁶

Komáromban pálinkát és sört vasárnap és ünnepnap nem volt szabad főzni, egészen éjjelig. Aki ezt megszegte, azt pénzbírsággal sújtották. A bírságpénzt a Szent András Plébániatemplom szükségleteire fordították.⁴⁷ A forrás is jól példázza, hogy ezen jogsértő cselekmény által a vasárnap szakralitása sérült meg, s a büntetés is a szakralisat illető engesztelésül, amely jelen esetben a helyi templom volt.

A fenti – némileg önkényes módon kiragadott – példák világosan szemléltetik, hogy egy közösségnek kifejezett érzékenységgel szükséges kezelnie azt a területet, amelyet a későbbiekben az első generációs alapvető emberi jogok között tartanak nyilván, s amely már a törvényi, illetve kartális alkotmányos szabályozás megjelenése előtt is a szabadság és az életminőség egyik jelentős és meghatározó fokmérője volt. Szerző szándéka szerint jelen tanulmány arra világított rá, hogy a modernkori szabályozást megelőzően is érdemben foglalkoztak a kérdéskörrel, amely – bár konfliktusokkal terhelt – a legnagyobb körültekintéssel igyekezett kezelni a mindennapi életet átható vallásgyakorlás és a lelkiismereti szabadságon alapuló erkölcsi élet zavartalanságát, amely az emberi létezés és önazonosság alapvető összetevője.

⁴⁴ FML Szfv. v.lt. Prot. sess. 1797. okt. 2. No 1184.; 1798. márc. 16. No 356.; 1806. nov. 14. No 1668.; 1813. jún. 11. No 637.; 1845. nov. 7. No 3696. Az illír kifejezés használata meglehetősen furcsa és – álláspontom szerint – pontatlan is. Megkülönböztetve a szerb (rác) lakosságtól a szintén délszláv horvátokat, ez utóbbi népcsoportot illették ezzel a kifejezéssel. Székesfehérvár esetében tehát a jegyzőkönyv szóhasználata nem kielégítő.

⁴⁵ FML Szfv. v.lt. Prot. sess. 1806. nov. 22. No 1736.; 1811. máj. 31. No 844.; 1821. febr. 7. No 214.; 1845. jan. 13. No 141.

⁴⁶ FML Szfv. v.lt. Prot. sess. 1842. szept. 5. No 2539.; 1847. jan. 8. No 144.

⁴⁷ Corpus Statutorum Hungariae Municipium V/2. (szerk. Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen) Budapest 1904. 414. Komárom, 1718. március 11. (városi levéltár prot. 1699-1743. L.X. pag. 205.)